

VICTORIYA FURMAN, YULIA PANTYUKHINA

Kyiv

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF STRESS IN THE ACTIVITIES OF START-UP ENTREPRENEURS

The article reviews theoretical background and empirical study of the psychological aspects of stress in the activity of the entrepreneur-beginner. The specifics of the activity of the beginner entrepreneur are revealed and analyzed. The psychological aspects of personality stress in terms of specificity of entrepreneurial activity of a specialist are grounded. Take a look at psychological training as a method of an individual tool for removing psychological pressure and getting out of stress. Emerged empirical studies of the training techniques in combating stress in the business field of the entrepreneur-beginner.

Key words: stress, eustress, entrepreneurial activity, reflection, psychological training.

ВИКТОРИЯ ФУРМАН, ЮЛИЯ ПАНТЮХИНА

г. Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЧИНАЮЩИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

В статье рассматривается теоретическое обоснование и эмпирическое изучение психологических аспектов стресса в деятельности начинающего предпринимателя. Раскрыта и проанализирована специфика деятельности начинающего предпринимателя. Обоснованы психологические аспекты стрессоустойчивости личности с точки зрения специфики предпринимательской деятельности начинающего специалиста. Рассмотрен психологический тренинг как индивидуальный метод снятия психологического давления и выхода из состояния стресса. Наведены эмпирические данные внедрения тренинговых технологий по преодолению стресса в профессиональном поле начинающего предпринимателя.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, эустресс, предпринимательская деятельность, рефлексия, психологический тренинг.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2018

УДК 159.9.072.43

ТЕТЯНА ЦИГАНЧУК, АНАСТАСІЯ ЧЕРКАСОВА

м. Київ

t.tsyhanchuk@gmail.com, aacherkasova.il13@kubg.edu.ua

ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ

У статті емпірично досліджено феномен патріотизму в уявленнях українців. Виявлено, що поняття патріотизму тісно пов'язується з поняттями законності, з традиціями, культурою, історією. Відзначено пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів. Показано, що важливого значення у формуванні патріотизму молодь надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність, та знову ж проявляючи пасивну позицію.

Ключові слова: патріотизм, ідентичність, цінності, активність, дієвість, рефлексивність.

Актуальність роботи полягає в розширенні уявлень про значимість і сутність патріотизму в українській молоді; поглибленні знань про феномен патріотизму, вивченні невідомого компоненту існування даного феномену.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді визначаються І. Бехом, В. Бабич, В. Білоусовою, В. Болгаріною, О. Вишнев-

ським, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, В. Кузем, Б. Кобзарем, М. Левківським, В. Оржаховською, В. Постовим, Г. Пустовітом, Ю. Руденком, А. Сиротенком, Є. Старовойтовим, М. Стельмаховичем, К. Чорною. Визначено поняття даного поняття, особливості прояву, механізми формування. Проте, ми не знайшли цілісної концепції досліджуваного феномену та методик для його всебічного вивчення.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття патріотизму та емпіричному вивченні розуміння молоддю сутнісних характеристик явища.

Основними завданнями статті виступають: здійснення теоретико-методологічного аналізу досліджуваного явища та емпіричне дослідження феномену патріотизму в уявленнях студентської молоді.

Патріотизм визначається як позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав [6].

Говорячи про види патріотизму, можна виділити наступні його форми. Етнічний патріотизм – ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії [4]. При цьому неабиякого значення набуває вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо. Територіальний патріотизм — ґрунтується на любові до того місця де людина народилася [2]. Державницький патріотизм. Метою нації є побудова власної держави, її державне самовизначення, а головною метою виховання стає розвиток у громадян державницького світогляду і державницького почуття — того вищого почуття, яке ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям правосвідомості [4].

В свою чергу типи культури (архаїчний, індустріальний і інформаційний) породжують відповідні типи патріотизму (етнічний, державний і громадянсько-гуманістичний). Для етнічного типу характерні пошана до традицій, до предків, безпека рідної землі і етнічної спільноти. Для державного – безпека держави, правосвідомість, групова солідарність, самопожертва. Для громадянсько-гуманістичного – міжкультурна компетентність, збереження традицій і «вписування» їх у сучасний спосіб життя, гуманізм, свобода, безпека, право вибору, толерантність і пошана до культури різних соціальних груп [3].

Зазначимо, що попри існування великої кількості досліджень феномену патріотизму питання діагностики рівня його розвитку та розробки засобів цілеспрямованого форму-

вання даного почуття часто залишаються поза увагою дослідників. На нашу думку, цікавим є дослідження питань діагностики патріотичного виховання молоді, проведене І. Шкільною. Були виведені наступні критерії для визначення рівня патріотизму: когнітивний критерій (визначає ціннісне ставлення до Батьківщини, національну ідентифікацію, розуміння та усвідомлення свого місця та ролі в житті України), процесуально-діяльнісний (характеризує активну участь у житті країни, толерантне ставлення до представників різних культур, народностей, віросповідань, готовність відстоювати інтереси України і протистояти антиукраїнській ідеології), ціннісно-змістовий (включає прояв інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, мови, традицій, звичаїв і моралі, повагу до людей, які проживають і працюють в Україні), рефлексивний (відображає основні мотиви патріотизму у молоді – гуманістичні, егоїстичні, конформістські) [5].

За своїм соціально-психологічним механізмом патріотизм є глибоко інтимним, особистісним утворенням, в якому органічно поєднуються почуття і свідомість, причетність людини до життя, долі своєї батьківщини. Осмислення людиною своєї приналежності до вітчизни, певного соціального середовища, нації, актуалізує відчуття злиття зі спільнотою і одночасно відокремлює особистість від представників інших спільнот [4].

Важливою ознакою патріотизму також є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріотом може вважатись той, хто «своє право вимірює своїм обов'язком». Це передбачає гуманне ставлення до інших, повагу їх прав, терпимість, толерантність і, готовність й уміння йти на компроміс заради миру у своїй державі й у світі [2]. Також це відображується в рівні розвитку самосвідомості, коли людина не тільки знає свої права та обов'язки, але і виконує передбачені суспільством норми.

Зазначимо, що основними рисами патріотизму є активність і дієвість. Критеріями активності виступають любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України,

підкування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Дієвість спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки [1].

Дослідження проводилось впродовж 2016–2018 років на базі Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка. Вибірку склали 131 особа, студенти спеціальності «Практична психологія». Середній вік досліджуваних – від 20 до 22 років.

На основі аналізу літератури була створена анкета «Розуміння феномену патріотизму», яка складалась з 10 відкритих запитань і визначала відношення до патріотизму (позитивне/негативне) та давала можливість вивчити як саме особистість проявляє патріотизм. За результатами всіх 10 відповідей досліджуваного на запитання робився висновок про його відношення до патріотизму та виявлялись особливості прояву патріотизму.

Основними характеристиками патріотизму були визначені його активність та дієвість. Також було визначено, що патріотичні цінності входять в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, що проявляється не тільки на зовнішньому, свідомому рівні (що я говорю), а відображується і в несвідомих інтенціях (що я відчуваю, бажаю).

Відповідно до цих положень для подальшого дослідження феномену патріотизму досліджуваним було запропоновано створити проєктивний малюнок на тему «Моя країна, моє місце в ній і можливі дії».

Аналіз даних малюнків здійснювався на основі загальних критеріїв для проєктивних методик. Результати анкетного опису патріотизму порівнювались з результатами проєктивного малюнквого тесту. Таким чином ми намагались визначити протиріччя між тим, «що потрібно говорити» і тим, що відчуває, переживає особистість. Було висунуто припущення, що чим більше таких протиріч, тим менше людина відчуває свою приналежність

до українського суспільства, менше готова активно діяти в інтересах своєї країни, менше патріотичні цінності представлені в системі ціннісних орієнтацій особистості.

Студентам пропонувалось відповісти на питання та завершити незакінчені речення. Так, більшість досліджуваних закінчували пропоноване речення «Для мене бути патріотом насамперед означає...» наступними фразами: «цінувати та поважати закон, традиції, культуру та історію країни» (35%); «любити свою країну»(29%); «робити все можливе, щоб країна розвивалася та була краще» (19%); «розмовляти державною мовою» (7%); «бути відданим своїй країні»(7%). Також молодь, відповідаючи на питання про те, які риси притаманні патріоту ваги надавали «чесності» (39%); «активності» (19%); «виявленню повагу» (19%); «відповідальності» (16%).

У відповідь на питання «Як ви виявляєте патріотизм?» більшість студентів (45%) надали відповідь – «розповсюджую українську культуру» («говорю українською мовою», «веду групу в соціальній мережі українською мовою», «купую український товар», «беру участь в культурних заходах»); значний відсоток студентів відповіли, що ніяк не виявляють патріотизм (32%). 10% – виявляють патріотизм через «повагу до країни та її історії»; і лише 7% респондентів виявили активну дієву позицію, готовність до самопожертви.

Студенти також склали такий словесний портрет «патріота»: поважає закон, правила та традиції (32%), покращує життя країни ділом 29%, любить свою країну (16%), поважає народ і країну (10%), гордий за свою країну (10%). Більшість анкетних відповідей свідчили про дещо пасивну позицію по відношенню до своєї країни: цінувати та поважати закон, традиції, культуру та історію країни (35%), любити свою країну (29%). Уявлення про те, що патріотизм пов'язаний і з дієвістю притаманне лише 19% респондентів.

За відповідями на запитання «Чи пишастесь, що ви є громадянином України?» ми отримали наступний розподіл відповідей: 74% опитаних студентів пишастються тим, що вони є громадянами України; 10% студентів надали відповідь – «інколи пишастються»; 7% студентів – «не дуже пишастються тим, що

вони є громадянами України»; 3% досліджуваних відповіли, що «пишаються країною, але не державою»; 3% студентів сказали, що «трохи пишаються»; 3% студентів надали відповідь – «ні». На думку студентів, щоб виховати патріотичні цінності необхідно акцентувати увагу на розвитку таких рис характеру, як чесність (35%), активність (16%), толерантність (16%), рішучість (13%), доброзичливість (13%).

Цікавим виявилось те, що студенти визначили основними чинниками, що впливають на рівень їх патріотизму наступні: «політична влада» (42%); «соціально-побутові умови» (19%); «економічна ситуація в країні» (13%); «АТО» (10%); «вибори» (10%); інша відповідь (6%). Можемо зробити висновок, що найбільшою мірою на рівень впливає не тільки батьківське виховання, а і соціально-економічна ситуація в країні.

Для того, щоб підтримати патріотичний дух молоді, на думку студентів, держава повинна: «підвищити рівень життя» (19%); влаштовувати безкоштовні заходи різного спрямування (16%); «сприяти розвитку країни» (10%); займатися пропагандою української культури (10%); «підтримувати громадські молодіжні організації» (6%); «залучати молодь до адміністративних посад» (6%); «займатися патріотичним вихованням у школах» (6%); «популяризувати державні свята» (6%); також були відповіді, що говорять про «зміну влади» (6%); інша відповідь (15%).

Явище патріотизму в Україні на сьогоднішній день студенти охарактеризували таким чином: «популяризоване серед молоді» (19%); «проявляється лише символічно» (вишиванка, символіка прапору, розфарбовані паркани, тощо) (19%); «має ситуативний характер» (на виборах, під час акцій протесту) (16%); «його не існує» (16%); «розвивається в країні» (10%); «в занепаді» (6%); інша відповідь (14%).

На основі аналізу проєктивного малюнквого тесту ми поділили досліджуваних на дві групи відповідно до припущення, про те що чим більше протиріч між анкетними відповідями та малюнком, тим менше людина відчуває свою приналежність до українського суспільства, менше готова активно діяти в

інтересах своєї країни, менше патріотичні цінності представлені в системі ціннісних орієнтацій особистості. Нейтральні відповіді не аналізувались.

Варто зауважити, що подібних протиріч було зафіксовано в 65% випадків. На наступному етапі ми порівняли ціннісні орієнтації двох груп (табл. 1).

Таблиця 1 – Ціннісні орієнтації студентської молоді

Цінність	Середнє значення показника в I групі	Середнє значення показника в II групі	t-критерій Стьюдента
Конформність	4,02	4,91	0,50
Традиції	4,53	3,63	2,22*
Доброта	4,89	4,67	1,67*
Універсалізм	4,08	2,97	2,36*
Самостійність	3,49	3,58	0,28
Стимуляція	3,93	3,53	0,99
Гедонізм	3,53	4,90	2,56
Досягнення	4,85	3,63	1,78*
Влада	3,38	3,6	0,63
Безпека	4,57	4,13	1,03

Примітка: * — достовірні значення показників.

Достовірні відмінності зафіксовано за наступними цінностями: традиції, доброта, універсалізм, досягнення. Дані цінності приймають вищі значення в 1-й групі осіб, в якій не спостерігаються протиріччя між відповідями на питання та малюнквим тестом.

Можна говорити про те, що досліджуваної цієї групи більше прагнуть до успіху, проте цей успіх орієнтується на прийнятті соціальні стандарти, вони більше проявляють толерантність, розуміння та терпимість в міжособистісних стосунках, більше зорієнтовані на традиційні цінності.

Висновки. 1. Визначено форми патріотизму: етнічний (почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії), територіальний (любов до того місця де людина народилася) і державницький патріотизм (побудова власної держави, її державне самовизначення).

2. Основними рисами патріотизму визначено активність і дієвість, як здатність докласти власних зусиль і ресурсів до розвитку країни. Також визначено, що патріотичні

цінності входять в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, що проявляється не тільки на зовнішньому, свідомому рівні (що я говорю), а і відображується в несвідомих інтенціях (що я відчуваю, бажаю).

3. Емпірично досліджено феномен патріотизму в уявленнях українців. Виявлено, що поняття патріотизму тісно пов'язується з поняттями законності, з традиціями, культурою, історією. Рисами важливими для патріота є чесність, відповідальність, толерантність.

4. Відзначено пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів. Респонденти вважають, що патріотизм в сучасних умовах проявляється лише символічно, має ситуативний характер, є популяризованим серед молоді.

5. У формуванні патріотизму важливого значення молодь надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність, та знову ж проявляючи пасивну позицію.

6. Висунуто припущення, про те що чим більше протиріч між анкетними відповідями та малюнком, тим менше людина відчуває свою приналежність до українського суспільства, менше готова активно діяти в інтересах своєї країни, менше патріотичні та гуманістичні цінності представлені в системі цінніс-

них орієнтацій особистості. У групі осіб, у яких спостерігались відмінності анкетних відповідей та контексту малюнка цінності традицій, доброти, універсалізму та досягнення приймають нижчі значення.

Перспективами подальших досліджень є поглиблення рівня розуміння даного феномену на теоретичному рівні, аналіз патріотичної спрямованості українського суспільства в сучасних умовах, розробка практичних рекомендацій в сфері виховання та освіти, корекційних та розвивальних програм з метою поглиблення національної самосвідомості та культурної ідентичності українців.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Патріотичне виховання дітей та молоді / І. Д. Бех, К. Чорна. // Позашкілля. 2011. Вип. 10. С. 9–16.
2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
3. Бондар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах / В. С. Бондар // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2015. Вип. 11. С. 32–34.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
5. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Вінниця, 2015. – 290 с.
6. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2003. – 220 с.

TETYANA TSYHANCHUK, ANASTASIIA CHERKASOVA
Kiev

THE PHENOMENON OF PATRIOTISM IN THE REPRESENTATIONS OF UKRAINIANS

We can observe the patriotism in respect of interests, rights, the identity of people of different nations, tolerance and patience, in readiness and ability to compromise with different ethnic and religion communities for peace in the country and in a whole world. In our work we characterize the phenomenon of patriotism according following criteria: cognitive, procedural-activity, value-meaningful and reflexive. In the research we empirically investigate the phenomenon of patriotism in the representations of Ukrainians. It is revealed that the concept of patriotism is closely linked with the concepts of law, with traditions, culture, history. Also we noticed the passive representation of patriotic values in students' representations.

Key words: patriotism, identity, values, activity, efficacy, reflectivity.

ТАТЬЯНА ЦЫГАНЧУК, АНАСТАСИЯ ЧЕРКАСОВА
г. Киев

ФЕНОМЕН ПАТРИОТИЗМА В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ УКРАИНЦЕВ

В работе патриотизм определяется как одно из самых глубоких гражданских чувств, содержанием которого является любовь к Родине, преданность своему народу, гордость за достижения национальной культуры. В работе эмпирически исследован феномен патриотизма в представлениях украинской молодежи. Выявлено, что понятие патриотизма тесно связывается с понятиями законности, с традициями, культурой, историей. Чертами важными для патриота является честность, ответственность, толерантность. Отмечена пассивная представленность патриотических ценностей в ценностной картине мира студентов.

Ключевые слова: патриотизм, идентичность, ценности, активность, действенность, рефлексивность.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.18